शोधनिर्देशक
राजन भट्टराई

एकादेशमा खण्डकाव्यको कृतिपरक विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्काय रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण
समितिअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सोनिया शर्मा
रोल नं. : २१७०
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौ

२०६५

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विषयका छात्रा सोनिया शर्माले स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रका लागि 'एकादेशमा' खण्डकाव्यको कृतिपरक विश्लेषण शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निजले परिश्रम र लगनशीलतापूर्वक गरेको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु। यस शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समितिसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति २०६५।...

....

राजन भट्टराई

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौँ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौँ

मितिः २०६५।११।२५

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसका छात्रा सोनिया शर्माले त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.) नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको 'एकादेशमा' खण्डकाव्यको कृतिपरक विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

....	....	....
(राजन भट्टराई)	(नेत्रमणि सुवेदी)	(शङ्कर सुब्बा)
शोधनिर्देशक	उपप्राध्यापक	सहप्राध्यापक
	बाह्य परीक्षक	विभागीय प्रमुख

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधकार्य मैले श्रद्धेय गुरु राजन भट्टराईज्यूको निर्देशनमा गरकी हुँ । आफ्नो अतिव्यस्त समयको पनि ख्याल नगरी उचित सल्लाह, सुझाव र सहयोग दिँदै यस शोधकार्यमा निर्देशन गर्नुहुने आदरणीय गुरु राजन भट्टराईप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत विषयमा शोधशीर्षक र प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्यमा प्रेरित गरी आवश्यक सुझाव दिनुहुने नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु शङ्कर सुब्बाज्यूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । आवश्यक प्राथमिक शोधसामग्रीहरू उपलब्ध गराई उचित सल्लाह र सुझाव दिनुहुने प्रस्तुत शोधपत्रका नायक एवं आदरणीय गुरु रामप्रसाद ज्ञवालीज्यूप्रति पनि कृतज्ञ छु ।

आफूले जस्तासुकै दुःखकष्ट सहेर पनि सदा मेरो उज्ज्वल भविष्यको कामना गर्दै मलाई शिक्षाको यो स्तरमा पुऱ्याउनुहुने माता दमयन्ती सुवेदीप्रति सदासदा ऋणी छु । साथै मेरो अध्ययनमा हरसमय सचेत रहने र उच्चशिक्षाको लागि उत्प्रेरणा एवं सुझाव दिई सहयोग गर्नुहुने आदरणीय दाजुभाउजू चक्रपाणी सुवेदी र सुशीला सुवेदीप्रति सदा ऋणी छु । मेरो अध्ययनलाई ध्यानमा राखी पारिवारिक जीवनको कठिनाइको अनुभव हुन नदिई सहयोग गर्नुहुने मेरा ससुराबुबा र सासूआमा बोलनाथ उपाध्याय र नयाँकुमारी उपाध्यायप्रति सधैँ ऋणी छु । साथै मेरो अध्ययनको लागि सम्पूर्ण वातावरण मिलाई हरसमय सुझाव, सल्लाह र उत्प्रेरणा दिनुहुने जीवनसाथी अमृतप्रसाद पौडेलप्रति चिर ऋणी छु । मेरो अध्ययन कार्यप्रति सधैँ सचेत रही सहयोग गर्ने भाइ रविन्द्र सुवेदी र मेरो पढाइलाई ध्यानमा राखी आफूहरू बोल्न र खेल्नसमेत छोडी सहयोग पुऱ्याउने प्यारा छोरीहरू अजिता र अस्मिता पौडेललाई मुरीमुरी धन्यवाद छ । यो शोधकार्यका लागि सामग्री सङ्कलन गर्ने र सामग्री उपलब्ध गराई मलाई सहयोग गर्नुहुने मित्रहरू साधुराम बास्कोटा, अभिनारायण बास्कोटा र जनार्दन भट्टराईप्रति नतमस्तक छु । साथै बेलाबखत विविध सहयोग गर्ने मित्रहरू कान्तिमती निरौला र पार्वती भण्डारीलाई पनि धन्यवाद छ ।

यो शोधपत्र तयार गर्दा ज-जसका पुस्तक, शोधपत्र, पत्रपत्रिकाहरूलाई आधार बनाइएको छ ती सबै लेखक, सम्पादक र शोधकर्ताप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । शोधकार्यको पाण्डुलिपिको छिटो-छरितो, स्पष्ट र सहज रूपमा टङ्कण गर्न सहयोग गर्नुहुने एक्स्ट्रा प्रिन्ट आउट प्रा.लि., डिल्लीबजारका यदुकुमारलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन्छु ।

अन्त्यमा सबै सहयोगीप्रति आभार प्रकट गर्दै समुचित मूल्याङ्कनका निम्ति सम्बन्धित निकायमा यो शोधपत्र प्रस्तुत गर्दछु ।

....

शोधार्थी

सोनिया शर्मा

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौँ

समूह : रात्रि

त्रिवि क्रमाङ्क : २१७०

त्रि.वि. द.नं. : १-५३-१२७-९७

मिति :

विषय सूची

परिच्छेद एक

शोधपत्रको परिचय

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १

१.३ विषयपरिचय १

१.४ समस्याकथन २

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.७ शोधकार्यको औचित्य ५

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ५

१.९ शोधविधि ५

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ६

परिच्छेद दुई

खण्डकाव्यकार रामप्रसाद ज्ञवालीको साहित्यिक रचनाधर्मिता

२.१ जन्ममिति, स्थान र बाल्यकाल ७

२.२ शिक्षादीक्षा ७

२.३ प्रकाशित कृतिहरू ८

२.४ कवि रामप्रसाद ज्ञवालीको बहुआयामिक व्यक्तित्व ९

२.४.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १०

२.४.२ कवि व्यक्तित्व १०

२.४.३ नाटककार व्यक्तित्व १२

२.४.४ आख्यानकार व्याक्तित्व १३

२.४.५ निबन्धकार व्यक्तित्व १३

२.४.६ भूमिका लेखक व्यक्तित्व १४

२.४.७ गीतकार व्यक्तित्व १४

२.४.८ सम्पादक व्यक्तित्व १४

२.५ जागिरे जीवन १६

२.६ विविध शैक्षिककार्यमा योगदान १६

२.७ पदक, पुरस्कार तथा सम्मान १७
२.८ साहित्यकार रामप्रसाद ज्ञवालीका साहित्यिक प्रवृत्ति १७
२.९ निष्कर्ष २२

परिच्छेद तीन

नेपाली खण्डकाव्य परम्परामा (कवि) खण्डकाव्यकार

ज्ञवालीको योगदान र स्थान निर्धारण

३.१ नेपाली साहित्यमा खण्डकाव्यको विकासक्रम २४
३.१.१ प्राथमिककाल (वि.सं. १८२६-१९४०) २४
३.१.२ माध्यमिककाल (वि.सं. १९४१-१९७४) २७
३.१.३ आधुनिककाल (वि.सं. १९७५-हालसम्म) २९
३.१.३ (क) पहिलो मोड- वि.सं. १९७५-१९९१: परिष्कारवादी धारा ३०
३.१.३ (ख) दोस्रो मोडः स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धारा (वि.सं. १९९१-२०१६) ३३
३.१.३ (ग) तेस्रो मोडः प्रयोगवादी धारा ३६
३.१.३ (घ) समसामयिक धारा (२०३०-हालसम्म) ३८
३.२ खण्डकाव्यकार रामप्रसाद ज्ञवालीको खण्डकाव्यात्मक योगदान ४१
३.३ एकादेशमा खण्डकाव्यको स्थाननिर्धारण ४२

परिच्छेद चार

खण्डकाव्यको विधागत चिनारी

४.१ साहित्यको एक विधाका रूपमा कविता ४४
४.२ कविताको एक उपविधाका रूपमा खण्डकाव्य ४४
४.३ खण्डकाव्यसम्बन्धी संस्कृतशास्त्रीय मान्यता ४५
४.४ पाश्चात्य लामो कवितासम्बन्धी मान्यता ४७
४.५ नेपाली साहित्यमा खण्डकाव्यसम्बन्धी चिन्तन ४९
४.६ कविताको मझौला एकाइका रूपमा खण्डकाव्य ५१

परिच्छेद पाँच

खण्डकाव्यतत्त्वका आधारमा 'एकादेशमा' खण्डकाव्यको

अध्ययन र विश्लेषण

५.१	'एकादेशमा' खण्डकाव्यको रचनाकाल र प्रकाशन	५४
५.२	'एकादेशमा' खण्डकाव्यको कथानकको स्रोत	५४
५.३	शीर्षक विधान	५५
५.४	आख्यानविधान	५६
५.४.१	कथावस्तु	५६
५.४.२	पात्रविधान	६२
५.५	परिवेशविधान	६७
५.६	भावविधान	६८
५.७	सर्गयोजना	७२
५.८	केन्द्रीय कथ्य	७३
५.८.१	देशभक्तिको भाव व्यक्त गर्नु	७३
५.८.२	वर्तमान राज्यप्रणालीप्रति असन्तुष्टि देखाउनु	७४
५.८.३	लोकतान्त्रिक गणतन्त्रमा विश्वास राख्नु	७४
५.९	द्वन्द्वविधान	७५
५.९.१	सङ्घर्षशील अभिव्यक्ति	७५
५.९.२	यथास्थितिबाट परिवर्तन	७६
५.९.३	वैचारिक सङ्घर्ष	७६
५.१०	कथनपद्धति	७६
५.११	लयविधान	७७
५.१२	अलङ्कारविधान	८०
५.१३	बिम्ब-प्रतीकविधान	८४
५.१४	पद/पदावली योजना	८९
५.१५	भाषाशैली	९५

परिच्छेद - छ

प्रवृत्तिका आधारमा 'एकादेशमा' खण्डकाव्यको विश्लेषण

६.१	परिचय	९७
६.२	प्रगतिवादी चिन्तनका आधारमा	९७
६.३	आलोचनात्मक यथार्थवाद	१००
६.४	मिथकीय चिन्तनका आधारमा	१०१
६.५	मानवताका आधारमा	१०२
६.६	स्वैरकल्पनाका आधारमा	१०४
६.७	मूल्याङ्कन र निष्कर्ष	१०५

परिच्छेद सात

उपसंहार वा निष्कर्ष

सन्दर्भसामग्री सूची